

Fedinec Csilla:

A dél-szlovákiai telepések története és egykori életeink egyéb vonatkozásai (Simon Attila könyvéről)

Simon Attila: Telepések és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között.
NOSTRA TEMPORA, 15. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008. 286 p.

Emlékszem az apai nagyszüleimre, bár kicsi gyerek voltam, amikor meghaltak. A nagyapám gyakran üldögélt kint a lugas alatt. Keveset járt, mert fájtak a lábai, de mindig nevetős volt, időnként a könnyei is kicsordultak, úgy nevetett, örült nekünk, gyerekeknek. A nagyanyám szikár asszony volt, csendes, sütötte a kőttes kalácsot, s azzal kínálgatott bennünket. Mentünk hozzájuk vendégségbe, vonattal, biciklin, vagy télen az akkor még létező erdőn át húzta az édesapám a szánkát, melyen én és az öcsém ültünk, s amikor épp egy bucka beborított a hóba, a lelkünkre kötötte: nehogy elmondjuk az anyáknak a „balesetet”. Persze, hogy rögtön elbeszéltük.

Ezt a falut, ahol a nagyszüleim laktak, úgy hívták – Szvoboda, vagy magyarul: Bakos. Tudatos felnőtt voltam már, amikor ilyen-olyan morzsákból egyszercsak összeállt a kép bennem: a dédszüleim ruszin telepések voltak, nem is tudtak magyarul megszólalni, a gyerekeik, közte a nagyapám, már magyarul is beszéltek, sőt, a nagyapámat a magyaron kívül semmilyen más nyelven nem hallottam beszélni. Az édesapámnak magyar az anyanyelve, ezen kívül csak oroszul tudott, amennyire az iskolában megtanult, s amennyire azt a munkahelyén használnia kellett. Én, az öcsém és az unokatestvéreim zöme is magyar iskolába jártunk, de némelyek ukránba, mert a szovjet időkben a volt telepésfaluban ukrán iskola működött, magyar iskolába a szomszéd faluba kellett átmenni. Leginkább az én falumba, Bátyuba, a vasúti csomópontba, ahol háromfelé, Ungvár, Munkács és Beregszász irányába elágazik a sín pár. A magyar iskolában én is csak oroszul tanultam, ahogy a szovjet időkben nevezték – a népek közötti érintkezés nyelvét. Ukrán beszédet a színmagyar faluban gyerekként nem is hallottam. Felnőtt fejjel, tudatosan, rákészülve tanultam meg ukránul, s érteni a helyi népi változatot, a ruszint. S igen nehezen ment, pedig lám, élő, közeli rokonságban vagyunk.

Eszembe jutott még néhány jelenet. Például emlékszem arra, hogy a falumban, Bátyuban, volt egy zsidó temető. Az egészen öregektől hallottam időnként beszélni arról, hogy egykor a falunak voltak zsidó lakói. Arról senki nem beszélt, hogy mi lett velük, csak hogy voltak itt zsidók is. Már az 1980-as évek vége felé döbbentem hallottam egy hozzám közel álló ember kifakadását: kiknek a házában van még mindig a zsidók által hátrahagyott érték, kávéscsésze, szőnyeg, amit néhány évtized múltán is használnak még. Hogy került oda? Elvették? Megőrzésre náluk hagyták, s aztán nem jöttek vissza a tulajdonosok? Vagy visszajöttek, de nem kapták vissza?

És megdöbbenem azon is, amit a másik nagyapámról megtudtam. Az anyai nagyapám módos gazda volt „a régi világban”, földje, erdeje, lovai voltak. Elrekvirálták tőle a szekeret meg a legszebb pár lovát a második világháború idején a visszavonuló magyar katonák, de ezt megbocsátotta. Amikor ugyanezt megtették a szovjetek, sőt a földet, meg az erdőt is elvették,

megfosztották a gazdaságától, ezzel megtörtént a megbocsáthatatlan bűn. Eleget hallottam ezt. De nemigen mesélte, hogyan úszta meg a három napos málenkij robotot 1944–1945 fordulóján. Aztán megjelent egy szürke kis könyvben a történet arról, hogy az egyik rokonával egy istállóban bujkáltak, állandó halálfélelem közepette.

S még kevésbé beszéltek az emberek a faluban arról, akiket később vittek el kényszermunkára a Donbászra, meg az uráli börtönbe egy zsák búzáért, vagy még kevesebbet, amikor alig volt mit enni. Ehhez képest az én életemnek, gyerekkoromnak az 1970–80-as években, amit a faluban töltöttem, voltak-e nehézségei? Biztosan, de jóval prózaibb volt az már, hogy húsvétra vettünk csak limonádét, meg mikulásra kaptunk csokit, s betört a modernség azzal, hogy volt olyan úgazdag osztálytársam, akinek Trapper farmert vettek a szülei, amit 100 rubelért hoztak be a nagy Szovjetunióba Magyarországról. Akkoriban csak az édesapám dolgozott a családban, s volt vagy 70 rubel a havi keresete.

No, de ezzel már igen messzire kalandoztam. Nézzék el nekem, muszáj voltam vele, ez csak úgy végigkopogott a lelkemen, miután elolvastam Simon Attila legújabb könyvét, s mélyen átéreztem azt, amiről az előszóban ír: „Mostanra, mikor ennek a könyvnek az utolsó sorait írom, már számos dél-szlovákiai kolóniát bejártam régi telepese házak, emlékek után kutatva. Elmentem arra a négy gömöri telepre is, amely szülőfalumtól csak néhány kilométerre található, de ahol egész gyerekkoromban egyszer sem jártam. Sőt, mire ez a könyv megjelenik, már új helyen lakom, s otthonom – az élet furcsa fitoraként – az egyik csallóközi telepen, Balázsfalva-Kolónián található. A morva telepeseek egykori jelenlétére azonban egy-két átépített, de alapjaiban még a kolonisták otthonaira épülő házon kívül más már nem nagyon emlékeztet.” Csak ennyi személyesség van a könyvben, de ez a néhány sor épp elegendő ahhoz, hogy figyelemfelkeltő legyen ne csak a szakmabeliek számára. Gyanítom, hogy aki a kezébe veszi a könyvet, s életkoránál fogva van mire emlékeznie, végigpörget magában néhány dolgot azon túl is, hogy lehetősége volt szembesülni a telepese falvak történetével.

A földreform kérdése a Trianon utáni időszakban a nemzetállami célok elérésének egyik legfontosabb eszköze volt a kisantant országokban. A nagybirtokok nacionalizálásával olyan új gazdasági térszerkezet kialakítására törekedtek Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában is, amely egyúttal a többségi nemzet politikai pozícióit is erősítette, szemben a kisebbségbe került magyarokéval, akiknek érvényesülését, az új állam kereteibe való beilleszkedését a hosszasan elhúzódó állampolgársági ügyek is hátráltatták. A Magyarország határain kívül rekedt nemzetrészek számának csökkenésében közrejátszott a nagyfokú kitelepedési hullám, a rendezetlen állampolgárság, a népszámlálási normák megváltozása, az új hivatalnokréteg megjelenése és a telepítések. Simon Attila könyve a dél-szlovákiai telepese falvak és telepítések történetét dolgozza fel, monografikus igénnyel, széles körű levéltári forrásokra alapozva.

A bekövetkezett változások – kisebbséggé válás, közigazgatási változások, az oktatásügy átalakítása, a földreform stb. – mind olyan kérdések voltak, amelyek alapvetően meghatározták a Csehszlovák Köztársaságban létrejövő és tevékenykedő pártok programját és cselekvését. Csehszlovákia tág teret engedett a pártpolitizálásnak. A jelentős országos pártok – mint a legnagyobb és kulcsszerepet betöltő párt, a Csehszlovák Vidék Köztársasági Pártja (közkeletű nevén: Agrárpárt), vagy az egyetlen minden etnikumot átfogó párt, Csehszlovákia Kommunista Pártja – mellett léteztek nemzeti politikai erők, cseh, szlovák, német, ruszin-ukrán, magyar pártok. Az önálló magyar pártpolitizálásnak nem voltak hagyományai a Csehszlovákiához került területeken, a csehszlovákiai magyar pártok a két világháború közötti időszakban végig a budapesti kormányzat közvetlen irányítása alatt maradtak. Az országos magyar pártok folyamatosan napirenden tartották a trianoni békeszerződés békés revíziójának gondolatát, és mint Simon Attila megállapítja, „az agrárpárti aktivista erőket kivéve a teljes

magyar politikai képviselő, a jobboldali ellenzéki pártok, a magyar szociáldemokraták, illetve a kommunisták is, felsorakoztak a földreform végrehajtása ellen”.

A Csehszlovák Köztársaság az Osztrák-Magyar Monarchiától nagybirtokokra alapozott mezőgazdaságot örökölt. Ezt a rendszert volt hivatott megváltoztatni a csehszlovák földreform. Ennek első lépéseként a 215/1919. sz. ún. lefoglalási törvény kimondta, hogy minden 150 hektárnyi mezőgazdaságilag művelhető földterületet vagy 250 hektárnyi területet általában meghaladó birtok kisajátításra kerül. A 81/1920. sz. ún. kiutalási törvény meghatározta azoknak a körét, akik részesülhettek a kisajátított földterületekből: elsősorban magánszemélyek és kisebb részben szövetkezetek. A földreform tényleges végrehajtása 1921 elején kezdődött meg az Állami Földhivatal felügyeletével.

A földreform egyik lényeges eleme volt az ún. kolonizáció – államilag szervezett, nemzetpolitikai célzatú betelepítése a többségi lakosság képviselőinek a kisebbség, adott esetben a magyarok által lakott területekre. Simon Attila foglalkozik a kolonizáció gondolatának előtörténetével is, kiemelve a 19. század végi porosz kolonizáció lengyelelles, németesítő célzatát, illetve a magyar országgyűlés által elfogadott 1894. évi V., ún. telepítési törvény nyílt nemzetesítő szempontjait.

Csehszlovákiában a telepítések 1921 nyarán kezdődtek el. Megtudjuk azt is, hogy az etnikai viszonyok megváltoztatásának szándékán túl a telepítéspolitikában meghatározó szerepet játszottak a katonai szempontok is. „A földbirtokreform egyik, magának a reformnak a küldetéséből fakadó, szükségszerű velejárója az ún. belső kolonizáció. A kolonizáció célja az, hogy a nemzetiségi szempontból veszélyeztetett határ menti területeken és stratégiai szempontból fontos helyeken az állam szempontjából olyan megbízható telepeket és mezőgazdasági objektumokat hozzon létre, amelyek nemcsak belpolitikai feladatokat látnának el, de szükség esetén katonai szerepet is kapnának” – olvasható a könyvben idézett 1925-ös dokumentumban.

A kolonisták három csoportba sorolhatók: az országban élő, önként jelentkező csehek, szlovákok, morvák, ruszinok; repatriáns (külföldről hazatelepedő) szlovákok és csehek; valamint a legionáriusok. A legionáriusok az első világháború idején az antant kötelékében harcoló cseh-szlovák katonai egységek tagjai voltak. Szerveződtek ilyen egységek Franciaországban, Olaszországban, Oroszországban. Az olaszországi és a franciaországi légiók, hazatértük után, jelentős szerepet játszottak az észak-északkelet-magyarországi vármegyék katonai megszállásában. Simon Attila azt írja, hogy „ők képezték a gerincét a Dél-Szlovákiába 1919 első napjaiban bevonuló csehszlovák csapatoknak”. Tudjuk, hogy 1919. januárjában Ungvárra is olasz egyenruhás katonaság vonult be.

A hazatérő legionáriusok is jelentkezhetek telepesnek. A legionárius telepek a fontosabb vasúti csomópontok mellett jöttek létre, abból a logikából eredően, ami a trianoni határmegvonást is motiválta: biztosítani és immár telepes falvak által is védelmezni a kisantant államok vasúti összeköttetését. Ilyen legionárius telep volt többek között Kárpátalján a csapi vasúti csomópont szomszédságában Tiszasalamon, illetve a bátyui vasúti csomópont mellett Szvoboda. Ez volt a csehszlovák állam legnagyobb legionárius kolóniája. Létrehozására a Lónyai-birtokból sajátítottak ki 1600 ha nagyságú termőföldet. Az első telepesek 1923 szeptemberében érkeztek, decemberben kezdték el az építkezést. 1931-es adatok szerint a községben 909 lakos élt, ebből 405 cseh, 7 szlovák nemzetiségű volt, a községhez csatolt tanyákon pedig 184 ruszin, 281 magyar és 1 lengyel nemzetiségű személy élt. Simon Attila csak Dél-Szlovákiával, az egykori Szlovénsszkoval foglalkozik, Szvoboda éppen azért került említésre, mert a legnagyobb ilyen telep volt. Sajnos teljesen jogos az észrevétel, hogy a csehszlovák időszakbeli Kárpátalja, korabeli Ruszinszko hasonló mélységű feldolgozása még igencsak távoli, hiszen az alap kutatások is hiányoznak ehhez.

A telepéseknek az állam különféle hitellehetőségeket nyújtott, illetve különböző adókedvezményekben részesültek (például elengedték a házadót azoknak, akik új lakóépületet építettek, hat évre mentesültek a földadó befizetése alól stb.).

A telepítések eredményeképpen „1934 végéig Csehszlovákiában összesen 212 kolónia jött létre, amelyből 187 korábban már létező községhez lett csatolva, 9 önálló községgé vált, 16 kolónia esetében pedig folyamatban volt az önállósulás. A 212 kolóniára összesen 2999 telepes család érkezett, akik összesen 41 203 ha területhez – átlagban 12,5 ha-hoz – jutottak.”

Nem igen tudunk egyelőre arról, hogy vajon maguk a telepések hogyan rendezték be hétköznapijait új otthonaikban, vajon mennyire váltak be reményeik, mennyire érezték zárványnak falvaik, telepeik létezését, hogyan látták ők a történetnek azt a részét, amit a magyarok oldaláról Simon Attila úgy fogalmazott meg: gyerekkorában egy telepesfalu szomszédságában lakott, de akkoriban nem tette be oda a lábát. Nyilvánvaló volt a telepések félelme abból eredően, hogy tudatában voltak: „a telepítések mesterséges beavatkozást jelentettek egy régió etnikai, szociális viszonyaiba, s a kolonistákat érintő protekcionista állami politika elve szembefordítja majd velük a helyi lakosságot.”

A dél-szlovákiai csehszlovák telepítések történetének igen fontos fejezete az első bécsi döntés utáni következmények számbavétele. A magyar katonaság pompázatos díszletek között vonult be a visszatért Felvidékre, rögtön katonai közigazgatást vezettek be, majd a két évtizednyi különfejlődés eltörlésére átmenet nélkül visszaállították a vármegyerendszert. Nem lezárt történet a magyar lakosság reagálásának vizsgálata a díszkapuk felállítása körüli közvetlen lelkesedés utáni időszakban. Ez a könyv nem kerüli meg a telepésekkel való bánásmód kérdését, elűzésük, menekülésük történetét, és a tulajdonképpen fordított nacionalizációt, azaz a csehszlovák földreform következtében „a magyar lakosságot ért hátrányok kiegyenlítését és a magyar–szlovák és magyar–ruszin nyelvhatáron élő magyar népi rétegek megerősítését” célzó földbirtokrendezési tervet.

Épp ebből következik Simon Attila könyvének egyik legfontosabb következtetése, miszerint „az egyik igazságtalanságot egy másik igazságtalansággal nem lehet felszámolni, s hogy az erőszak nem igazolható sem vélt, sem valós sérelmekkel.” A könyv nyelvezete, szemléletmódja elkerüli azt a csapdát, amikor a nemzeti szempont a történész ideológiájává válik.